

DOI: <https://doi.org/10.32347/2077-3455.2025.74.99-117>

УДК 94(438) «15» XV-XVI (045)

Захаров Ігор Михайлович,

*аспірант кафедри архітектури та просторового планування
Державного університету «Київський авіаційний інститут»*

180476@stud.kai.edu.ua

<http://orcid.org/0000-0003-1924-4112>

ДО ІСТОРІЇ ПРОСТОРОВОГО РОЗВИТКУ БАРСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ У XV-XVI СТОЛІТТЯХ

Анотація: у статті висвітлюється питання просторового розвитку території Барського староства у XV-XVI ст. Проводиться порівняльний аналіз стану території до і після 1537 року, коли Барське староство формується під впливом господарської діяльності королеви Бони Сфорца – носія культури Італійського Відродження.

Ключові слова: Барське староство; Бона Сфорца; просторовий розвиток; Кучманський шлях; вплив Італійського Відродження на культуру України.

Постановка проблеми. В історико-містобудівних дослідженнях недостатньо уваги приділяється впливу Італійського Відродження на просторовий розвиток території України. Активна фаза цього впливу розпочинається з другої чверті XVI ст. з господарською діяльністю Бони Сфорца, дружини короля Польського та Великого князя Литовського Зігмунда I. Закладене королевою у 1538 році за Магдебурзьким правом місто Бар (Вінницька обл.), з 2008 року стало об'єктом активного дослідження археологів, краєзнавців, архітекторів. У 2008, 2010, 2014, 2016 рр. у місті Бар були проведені науково-краєзнавчі конференції, де більшість наукових розвідок присвячені історії міста, його просторовому плануванню, фортифікаційним спорудам, але не піднімалося питання про просторовий розвиток усієї території Барського староства, організації інфраструктури, забезпеченню необхідними ресурсами життєдіяльності і боєздатності самого замку у період господарської діяльності королеви Бони.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В дослідженні використані роботи Бакальця О. А. [1], Грушевського М. С. [6], Крикуна М. Г. [11], Михайловського В. М. [16; 17], Яблоновського А. [21]. З погляду сучасної історіографії, магістерська робота Грушевського [6], залишається актуальною і для історико-містобудівних досліджень. У цій роботі міститься цінна інформація про королівські, шляхетські та церковні володіння XV-XVII ст., локалізацію населених пунктів та інші важливі аспекти соціально-територіальної структури

зазначеного періоду. Цінними є наукові публікації історика Весельської Н. [3], яка досліджує науковий доробок Яблоновського А. [21].

Серед архітекторів дослідженням Ровського та Барського замку та його околиць займалися Виногородська Л. І. [4], Лещенко Н. А. [12], Литвинчук І. В. [13; 14], Мальченко О. Є. [15], Пламєницька О. Є. [18; 19].

Ренесансні впливи діяльності королеви Бони Сфорца на територію Королівства Польського та Великого князівства Литовського висвітлені в наукових статтях Крижанівського О. А. [9; 10].

Щодо теорії містобудування, хотілось відзначити науковий доробок Чепелика В. В. [2], який досліджував українську архітектуру XIV-XVIII ст., у т.ч. різні архітектурні стилі, особливо Ренесансного впливу на архітектуру України.

Формулювання цілей.

- Проаналізувати просторовий розвиток території Барського староства у XV-XVI століттях;

- здійснити порівняльний аналіз стану території до та після 1537 року – моменту активного впливу королеви Бони Сфорца;

- визначити роль господарської діяльності Бони Сфорца у трансформації Барського староства як елемента впливу культури Італійського Відродження на території нинішньої України.

Актуальність і новизна дослідження. Історико-містобудівні дослідження є складовою частиною розробки комплексних планів просторового розвитку території територіальних громад України. Етапи історичного розвитку території громад є складовою історико-архітектурних опорних планів історичних міст. Таким історичним містом, згідно Постанови КМ України № 878 від 26.07.2001 «Про затвердження Списку історичних населених місць України», є місто Бар Вінницької області. Дослідження розвитку території Барської МТГ у період впливу Італійського Відродження у XVI ст. визначає його новизну.

Методи обговорення. В роботах Ольги Пламєницької, яка є автором Історико-архітектурного опорного плану міста Бар, висловлена думка про те, що місто Бар є першим містом у Східній Європі, де було на практиці запроваджено принципи ідеальних міст [18]. Із цією думкою вступає у полеміку молодий науковець Ілля Литвинчук. У своїй гіпотетичній статті [13], він зазначає що містобудівна ідея, яка відображена на плані 1677 р. з уфортифікованими Руським та Польським містами, не витримує критики через наявність інформації «в ревізіях 1565 та 1570 років, де чітко окреслено, що Руське місто відіграє роль передмістя та не оточено укріпленнями. «Містом в паркані», тобто уфортифікованим середмістям вважається виключно Польський Бар» [13]. Як зазначає Литвинчук І. «в науковому обігу не існує документів про залучення військових інженерів чи архітекторів з Італії до розпланування та

уфортифікування міста», як наприклад, у містах Жовква, Шаргород, Бережани (Україна), Замостя (Польща). Так замок будували не італійські інженери та архітектори. Але автор не враховує той факт, що управління своїми землями королева Бона здійснювала централізовано та дистанційно. Вона мала свою окрему канцелярію, відокремлену від канцелярії короля. В її адміністрації працювали і архітектори, які надавали свої консультації при прийнятті управлінських рішень.

Мета публікації. Визначити особливості впливу Італійського Відродження на розвиток території Барського староства у період перебування цієї території у власності королеви Бони Сфорци (1537-1552 рр.), як носія Ренесансної культури.

Методи. Для визначення характеру впливу господарської діяльності королеви Бони Сфорца на просторовий розвиток Барського староства у період з 1537 до 1552 рр. був проведений порівняльний аналіз території із попереднім періодом, коли цими територіями володіли інші власники. У цілому беруться до уваги періоди: 1434 - 1452 рр.; 1452 - 1537 рр.; 1537 - 1552 рр.; 1552 - 1600 рр.

В дослідженні використані картографічні та текстові матеріали: Ровського повіту XV ст. та Барського староства XVI - XVIII ст. опрацьовані Грушевським М. С. [6], Подільського воєводства у XV-XVIII ст., опрацьовані Крикуном М. [11]; ідентифіковані подільські топоніми другої половини XIV-початку XVI ст., опрацьовані Михайловським В. [17]; Атлас Речі Посполитої XVI-XVII століть, сформований Яблоновським А. [21].

Основна частина.

Початок міждисциплінарних досліджень життя та діяльності Бони Сфорца та її вплив на просторовий розвиток території України, в історичному та геополітичному зрізі, поклала I Міжнародна науково-практична конференція «Бар. Барська земля – кризь призму століть», яка відбулася у м. Барі на Поділлі у 2008 році (Бар 2008).

За 38 років її правління у статусі королеви, розпочинаючи з моменту коронації (1518 р.) та завершуючи поверненням в Італію (1556 р.), Бона Сфорца накопичила великі земельні володіння. Господарська діяльність охоплює 87 земель [22] (міста із околичними поселеннями), які дискретно розміщувались на території нинішньої України, Польщі, Литви, Італії, Білорусі, росії. Чотири окремих центрів знаходились на території теперішньої України. Це – Бар (Вінницька обл.), Торгановичі (Львівська обл.), Ковель (Волинська обл.), Кременець (Тернопільська обл.).

Територія Барського староства та повіту середини XVI ст., знаходиться в межах сучасних територій Вінницької (Барська, Северинівська, Копайгородська, Шаргородська, Жмеринська (західна частина), Мурованокуриловецька, Вендичанська, Чернівецька, Могилів-Подільська, Яришівська громади) та

Хмельницької обл. (Деражнянська, Вовковинецька, Віньковецька, Зіньківська, Новоушицька громади).

Перший період з 1434 до 1452 рр. відзначається утворенням Подільського воєводства у 1434 році, утворенням Ровського повіту (Рис. 1), затвердженням коронного права на території Західного Поділля, її активна колонізація. Завершується період руйнацією м. Рову у 1452 році.

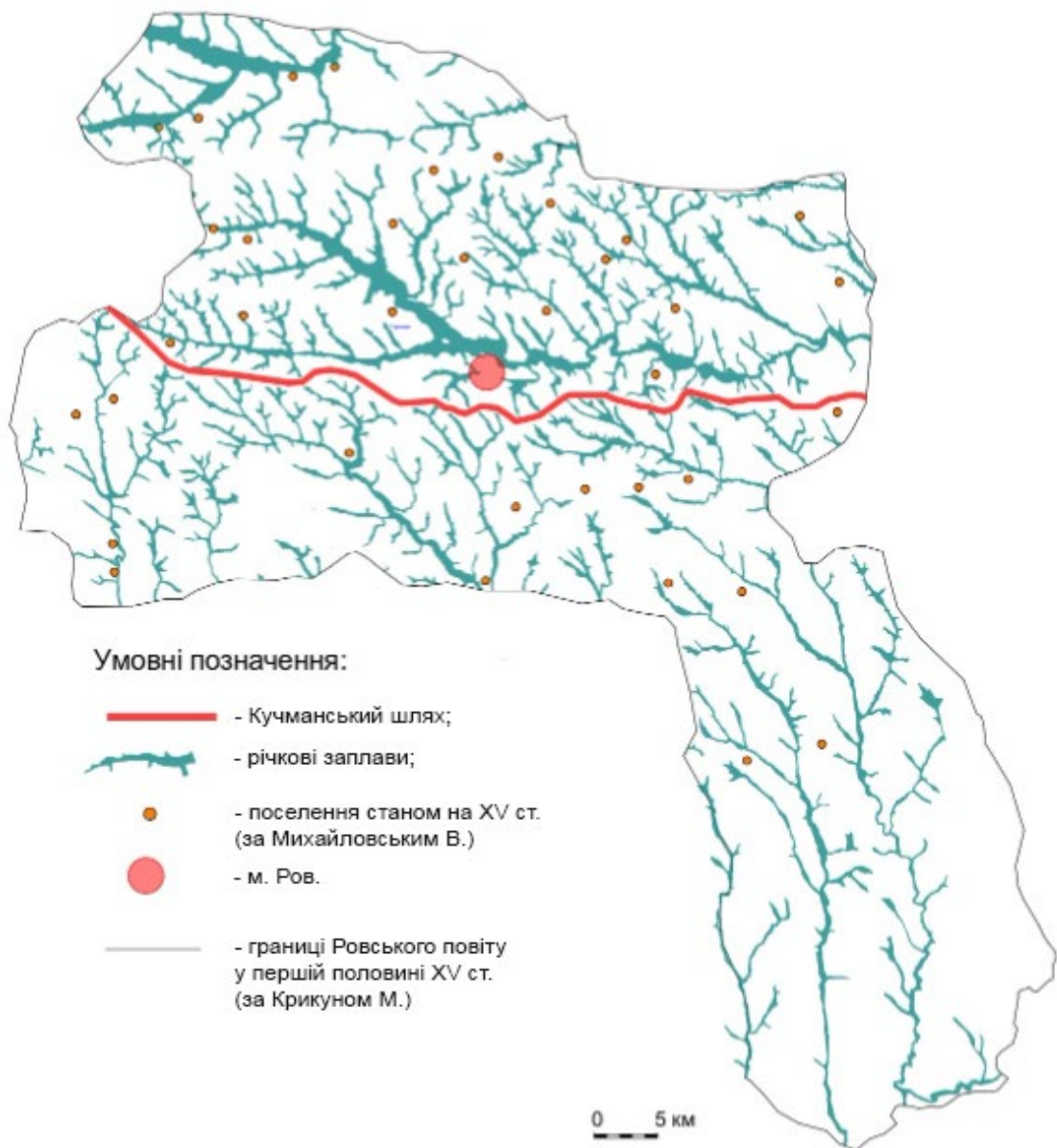

Рис. 1. Схема просторової організації Ровського повіту у середині XV ст.

Автор Захаров І.М. під керівництвом Крижанівського О.А.

Другий період з 1452 до 1537 рр. відзначається зміною геополітичної ситуації в регіоні. У 1453 р. відбувається падіння Візантійської імперії. Колишній союзник Великого князівства Литовського – Кримське ханство перетворюється на васала Османської імперії.

Територія майбутнього староства розташовувалася безпосередньо на Кучманському шляху («Керван Толі»), одній з головних артерій руйнівних татарських набігів. Постійна загроза активно пригнічувала заселення та економічний розвиток, перетворюючи край на зону перманентного ризику. Численні збройні формування, рухаючись вододілами, знищували поселення, де населення перетворювалось в об'єкт міжнародної работоргівлі.

З 1438 року розпочинається постійне розорення, яке тягнеться до кінця XVI ст. Набіги здійснювались у 1442, 1448, 1450, 1452, 1453, 1457, 1469, 1474, 1476, 1478, 1489, 1494, 1498, 1500, 1502, 1503, 1512, 1516, 1520, 1524, 1528 роках [6, с. 64].

Місто Ров, після руйнації у 1452 р. втрачає статус повітового міста, перетворюється у звичайне поселення. Центр повіту переходить до м. Зіньков. Освоєння території на фоні татарських набігів, уповільнюється у північній частині, або припиняється взагалі у південній частині Ровського повіту.

У 1431, 1435, 1442, 1453, 1456, 1459, 1469, 1485 роках Ров у документах згадується як село, у 1456, 1459 роках як місто [17, с. 290].

Постійна загроза набігів і відсутність безпечного адміністративного та ринкового центру означали, що економіка значною мірою обмежувалася натуральним господарством. Хоча поселення існували, про що свідчать згадки про села навколо Рова, вони були економічно ізольованими.

Після руйнації Рову, незважаючи на низку набігів, околичні землі розпочинають переходити до нових власників.

У 1456 році король Казимир IV дозволив викупити у спадкоємців Ров і Ялтушків, Іванівці та інші села воєводі руському Андрію Одровонжу, де було записано 100 гривнів та 80 дукатів [6].

У 1469 році Карачинці та Деражня були закладені Яну Одровонжу [6].

Третій період з 1537 до 1552 рр. відзначається господарською діяльністю королеви Бони Сфорца, через викуп земель, відновленням та розширенням Ровсько-Барського повіту, будівництвом нового міста Бар за Магдебурським правом, відновленням контролю над колишніми торговими шляхами через взяття військового контролю над Кучманським шляхом, організацію прикордонної служби, митниці, заселення території.

На відміну від польських магнатів, які, як зазначає Грушевський [6], часто нехтували своїми величезними, але віддаленими східними маєтками через неспроможність управляти цими землями через постійні збройні напади, Бона

розглядала землю як пряме джерело королівських доходів. Її політика полягала в активному економічному управлінні.

Рішення збудувати нову фортецю на протилежному березі річки від старого, вразливого Рова та закласти нове поселення було прорахованим, раціональним актом, ймовірно, пропонуючи кращий оборонний рельєф, ніж старе місце. Твердження, що нове місто було збудоване за концепцією «ідеального міста», популярною ідеєю ренесансного містобудування, є надзвичайно значущим. Хоча воно, можливо, не було ідеальним геометричним творінням, як Пальманова, сам принцип створення впорядкованого, обороноздатного та економічно функціонального простору з нуля є ключовим ренесансним постулатом. Це було нав'язування раціонального порядку хаотичному ландшафту.

Це було руйнування старої моделі. Бона Сфорца, надаючи місту Магдебурське право, створила нову модель, яка базувалася на трьох основних принципах:

військовий: сильний, професійно укомплектований замок забезпечував жорстку силу та фізичну безпеку;

економічний: хартія з податковими пільгами та ярмарками забезпечувала м'яку силу, залучаючи населення та економічну активність, необхідні для того, щоб інвестиції окупилися;

символічно-правовий: нова назва «Бар» та герб «BS» забезпечували правову та психологічну основу, утверджуючи пряму королівську власність і пориваючи з минулим.

Ці три принципи не були незалежними; вони взаємно посилювали один одного. Замок робив економіку можливою; економіка платила за замок; королівський герб легітимізував і те, й інше. Таке інтегроване, системне мислення є характерною рисою ренесансного державного управління.

Безпека, яку забезпечував Барський замок, мала неабиякий ефект. Під його захистом почали виникати нові поселення. Менш ніж через десять років після заснування, староство вже налічувало 5 містечок і 38 сіл [6]. Це свідчить про вибухові темпи колонізації, що перетворили малозаселену пустку на розвинений сільськогосподарський та міський ландшафт. Бар був центром цієї нової мережі (рис. 2).

Бона Сфорца впровадила нову систему землеволодіння, яка посилювала центральний контроль. Барське староство стало великим королівським доменом. Земля надавалася шляхті не як постійна приватна власність, а часто як довічне володіння (*dożywocie*) в обмін на військову службу, яку вони були зобов'язані нести королю і яка адмініструвалася барським старостою. Ця система, описана у справі 1599 року [23] щодо села Шелехів, пов'язувала економічні інтереси шляхти безпосередньо з новим адміністративним центром і Короною,

підриваючи старі, фрагментовані лояльності.

Поява Бара як великого адміністративного, військового та комерційного центру вимагала розвитку більш структурованої дорожньої мережі. Хоча прямих джерел обмаль, ми можемо зробити висновок про цей розвиток на основі загальної практики XVI століття. Шляхи (viae) були б покращені або створені для з'єднання 38 нових сіл з їхніми міськими ринками в 5 нових містечках, а також для зв'язку самого Бара зі столицею воєводства Кам'янцем та іншими великими центрами. Староста, відповідальний за громадську безпеку, наглядав би за безпекою цих ключових економічних артерій.

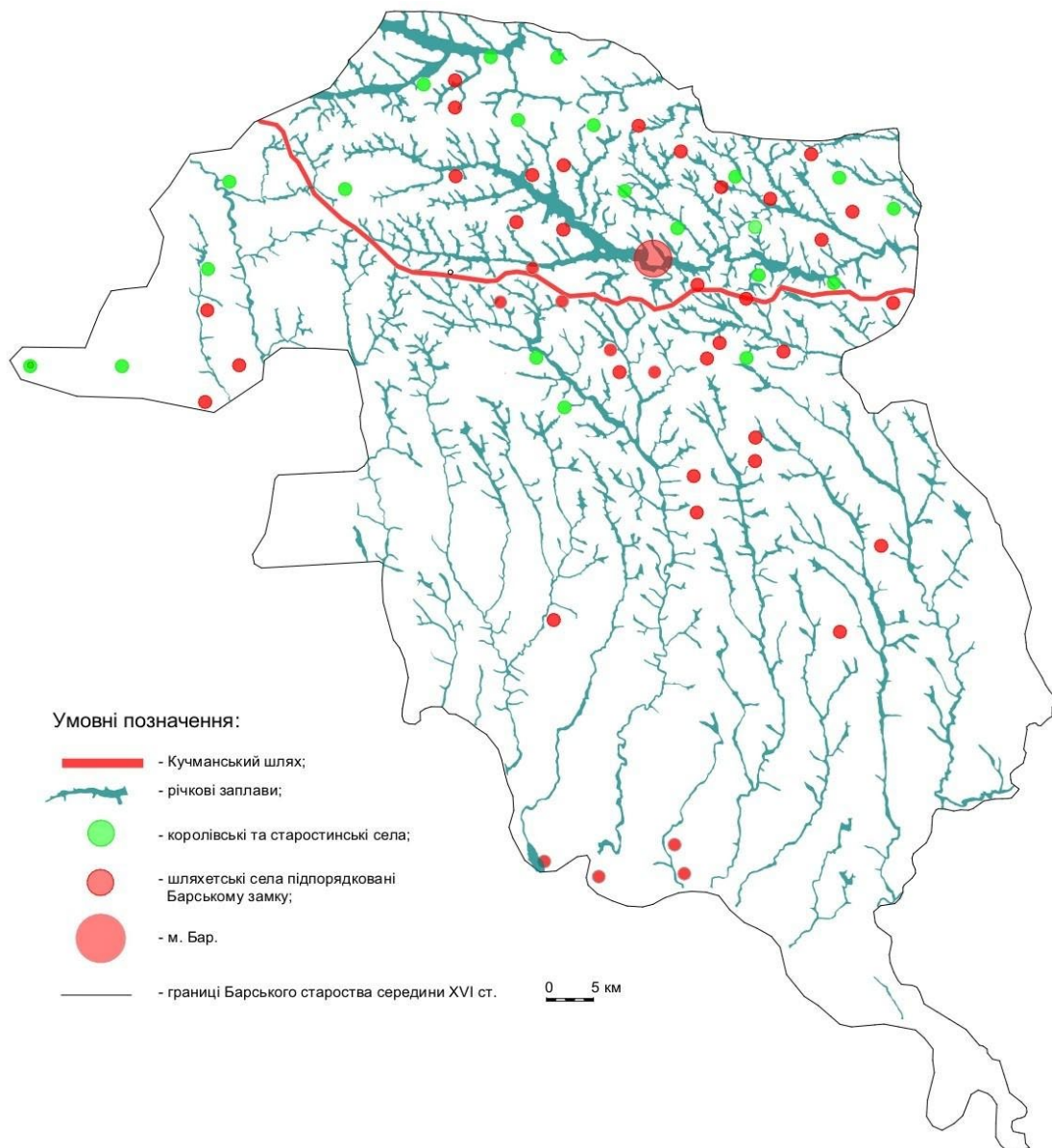

Рис. 2. Схема просторової організації Барського староства у середині XVI ст.

Автор Захаров І.М. під керівництвом Крижанівського О.А.

Як показують дослідження Крикуна М. [11] про адміністративну структуру воєводства, Барське староство було інтегроване в існуючу повітову систему Подільського воєводства. Однак його розмір, стратегічне значення та пряме королівське заступництво зробили його домінуючою силою в регіоні, «державою в державі», яка проєктувала владу короля набагато ефективніше, ніж будь-яка адміністративна одиниця до нього.

Просторовий розвиток Барського староства відбувався за моделлю «центр-периферія», класичною схемою організованої колонізації. Бар був укріпленим, високоцінним центром, з якого контроль і розвиток поширювалися назовні, в сільськогосподарську периферію. Було створено єдиний, потужний центр. Безпека організована з цього центру, дозволяла розвиватися «периферії» сільськогосподарських поселень навколо нього. Відносини між центром і периферією були формалізовані через землеволодіння. Земля на периферії надавалася в обмін на службу центру (старості в Барі). Це створювало симбіотичні та ієрархічні відносини. Центр забезпечував безпеку та ринок; периферія – продовольство, ресурси та військовослужбовців. Це була високоструктурована, централізована модель просторової організації, що різко контрастувала з попереднім хаотичним і «пласким» ландшафтом розрізнених, незалежних володінь. Це було фізичне втілення централізованої політичної ідеї яка втілюється на геополітичному, державному, регіональному та місцевому рівнях.

На геополітичному рівні місто Бар стає центром військового контролю над ділянкою Кучманського шляху, який проходить по території Королівства Польського. Це шлях відтворює свою торговельну функцію. Для безпечного пересування торгових караванів організовується прикордонна служба із митницею.

На державному рівні місто забезпечує безпеку південних кордонів, підсилює каскад прикордонних міст польсько-литовсько-руської держави.

На регіональному рівні місто стає центром відновленого повіту, та нового староства. Відновлюється економічне та соціальне життя регіону. У новоствореному старостві утворюються і функціонують поселення для забезпечення Барського замку сільськогосподарською продукцією та військовою амуніцією.

На місцевому рівні підсилюється захист Барського замку через будівництво фортифікаційних та гідротехнічних споруд навколо замку, розміщення додаткового військового гарнізону на підступі від Кучманського шляху. Надання трьох Магдебурзьких прав на окремі частини міста. Закладається функціональна інфраструктура міста: замок, фортифікаційні, адміністративні, культові споруди, торговельна площа, житлова зона, сільськогосподарські угіддя на околиці міста.

Втілення стратегічного бачення Бони в реальність відбувалося через старост, які служили королеві. У 1540 році старостою призначений Бернард Претвич (після Альберта Старжеховського), сілезький лицар із грізною репутацією, який отримав завдання убезпечити регіон.

Нова оборонна парадигма: Претвич здійснив революцію в прикордонній обороні. Він відмовився від пасивної, реактивної позиції очікування набігів. Його методи включали:

Проактивна розвідка: він створив мережу інформаторів для завчасного попередження про пересування татар.

Передова оборона («Лежання в Полі»): Він відправляв постійні патрулі козаків і власних військ у «Дике Поле» для перехоплення нападників далеко від поселень.

Агресивне переслідування та контрнабіги: він невпинно переслідував татарські загони та очолював каральні експедиції глибоко на територію ворога, завдаючи ударів аж до османського порту Очаків.

Безпрецедентний успіх: його успіх був легендарним. Як свідчать мемуари Претвича, він здобув перемогу в понад 70 сутичках. Його ефективність породила знамениту приказку: «*Za pana Pretwica wolna od tatar granica*» («За пана Претвича вільна від татар границя») [20]. Ця репутація була найкращою рекламою для потенційних колоністів, гарантуючи безпеку, яку обіцяла хартія Бони.

Четвертий період з 1552 до 1600 рр. відзначається функціонуванням Барського староства як військового форпосту Речі Посполитої. У цей період відзначається тенденція відходу від замкової юрисдикції володінь барської шляхти.

Для аналізу цього періоду слід використати працю «*Atlas historyczny Rzeczypospolitej Polskiej*» А. Яблоновського, в її основу покладено карту польського картографа В. Хшановського. А. Яблоновський, досліджуючи землі Руські, тобто регіони Червоної Русі, Волинь, Поділля і інші українські терени, за основу узяв рубіж XVI-XVII ст. [21].

Згідно проведеного аналізу бачимо, що в замковій юрисдикції у період з 1552 до 1600 рр. залишилося 14 шляхетських сіл (мешкання околичної шляхти), які підпорядковувалися Барському замку (рис. 3).

Межі Барського староства, сформовані у кінці XVI ст., проіснували до першого поділу Речі Посполитої у 1772 року.

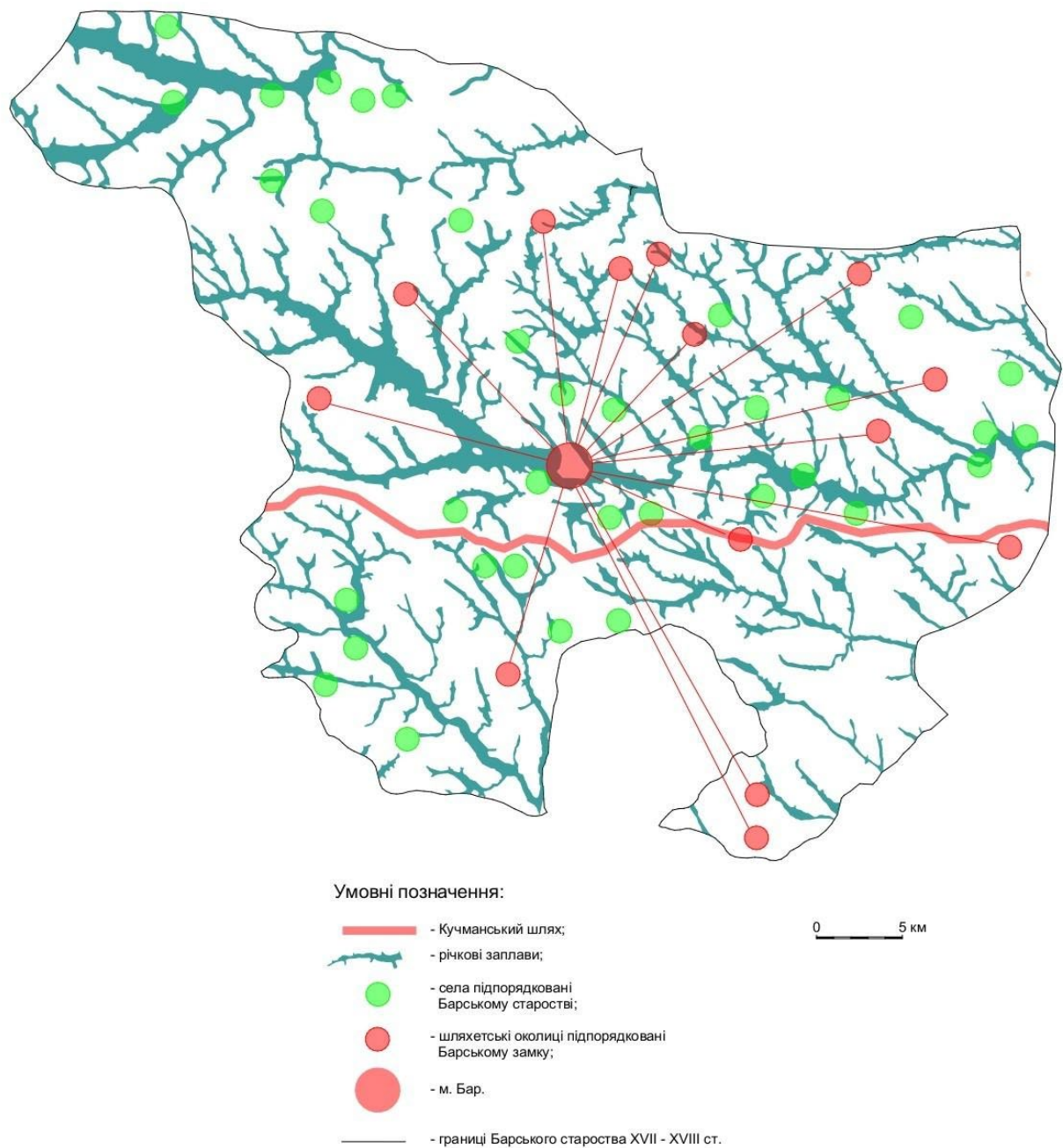

Рис. 3. Схема просторової організації Барського староства у XVII - XVIII ст.

Автор Захаров І.М. під керівництвом Крижанівського О.А.

Таблиця

Трансформація Рівського / Барського регіону за Бони Сфорца (1537-1552 рр.)

Характеристика	До 1537 року (Ровський повіт)	Після 1537 року (Барське староство)
Адміністративний центр	Фрагментовані володіння; Рів – слабкий, вразливий центр	Бар: планована, укріплена адміністративна та військова столиця.
Система оборони	Ситуативна, реактивна оборона місцевою «еластичною спільнотою»	Організована, проактивна, державно фінансована оборона під керівництвом королівського старости (Б. Претвича).
Домінуюче землеволодіння	Мозаїка приватних, церковних та занедбаних королівських земель	Централізований королівський домен; надання землі пов'язане з військовою службою барському старості.
Структура поселень	Рідкі, розрізнені та незахищені поселення	Ущільнена мережа центрального міста, містечок та сіл під захистом замку
Економічний фокус	Переважно натуральне господарство; торгівля паралізована через небезпеку	Стимульована торгівля, ремесла та сільське господарство, зосереджені в Барі з королівськими привілеями (ярмарки, податкові пільги)
Політична влада	Розсіяна; оскаржувана між місцевою шляхтою, магнатами та віддаленою Короною.	Централізована; пряма королівська влада, символізована гербом «BS» та владою старости

Висновки. Встановлено, що розвиток Барської міської територіальної громади у XV та XVI ст. пройшов чотири етапи розвитку. Формування Барського староства пов'язано із геополітичними викликами, обумовленими падінням Візантійської імперії у 1453 р., що призвело до втрати Кримського ханства, як союзника польсько-литовсько-руської держави. Наслідком зміни геополітичної ситуації в регіоні стала зміна функціонування торгового шляху. Кучманський шлях, у другій половині XV ст., із торгового шляху перетворився у шлях розбійницьких нападів із Дикого степу та Кримського півострова.

Встановлено, що метою викупу Боною Сфорца у 1537 році земель Ровського повіту обумовлено необхідністю захисту південних кордонів тодішньої держави через організацію військового контролю Кучманського шляху та будівництво нового замку на межі Королівства Польського та Великого Князівства Литовського.

У 1538 році з початком спорудження нового замку закладається нове місто Бар за Магдебурзьким правом, яке:

- на геополітичному рівні стає центром військового контролю над ділянкою Кучманського шляху, який проходить по території Королівства Польського. Це шлях відтворює свою торговельну функцію. Для безпечного пересування торгових караванів організовується прикордонна служба із митницею;

- на державному рівні місто забезпечує безпеку південних кордонів, підсилює каскад прикордонних міст польсько-литовсько-руської держави;

- на регіональному рівні місто стає центром відновленого повіту, та нового староства. Відновлюється економічне та соціальне життя регіону. У новоствореному старостві утворюються і функціонують поселення для забезпечення Барського замку сільськогосподарською продукцією та військовою амуніцією;

- на місцевому рівні підсилюється захист Барського замку через будівництво фортифікаційних та гідротехнічних споруд навколо замку, розміщення додаткового військового гарнізону на підступі від Кучманського шляху. Надання трьох Магдебурзьких прав на окремі частини міста. Закладається функціональна інфраструктура міста: замок, фортифікаційні, адміністративні, культові споруди, торговельна площа, житлова зона, сільськогосподарські угіддя на околиці міста.

Створення Барського староства не було історичною випадковістю, а свідомим вольовим актом. Це був ренесансний проєкт на краю степів, який успішно нав'язав порядок, структуру та економічну життєздатність хаотичному прикордону, залишивши спадщину, що визначатиме регіон протягом століть.

Перша половина XVI століття на Подільському фронтірі стала добою глибокої трансформації, коли хаотична реальність прикордонних земель зіткнулася з раціональними, централізаторськими амбіціями європейського

Ренесансу. Заснування міста і замку Бар у 1538 році королевою Боною Сфорца було не просто черговим оборонним заходом, а свідомим актом державного будівництва, економічним та адміністративним проєктом, що став головним каталізатором колонізації та просторового структурування регіону.

Рекомендації щодо подальших досліджень. Проведені дослідження території Барського староства стають початком наступних досліджень територій з центрами, які знаходились під управлінням королеви Бони Сфорца, а саме: Кременець (Тернопільська обл.), Ковель (Волинська обл.), Торгановичі (Львівська обл.). Особливу увагу необхідно приділити розвитку цих територій відносно геополітичних потоків, а саме татарських шляхів – Кучманського та Чорного шляхів.

Список літератури

1. Бакалець О. А. Скарби Барської землі Поділля XIV–XVIII століть = Skarby Barska Ziemia Podola XVI–XVIII w.: історико-нумізматичне дослідження. Бар; Вінниця: Рогальська І. О., 2017. 127 с. ISBN 978-617-7556-05-2.
2. Чепелик В. В. Бесіди про українську архітектуру / за заг. ред. д-ра мистецтвознав. А. О. Пучкова; Ін-т проблем сучасного мистецтва. Київ: Фенікс, 2013. 223 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000018931>
3. Весельська Н. Участь Олександра Яблоновського у з'їздах істориків польського історичного товариства // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2017. Вип. 19. С.344–350. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ues_2017_19_40
4. Виногородська Л. І. Археологічні дослідження Барської фортеці // Барська земля Поділля: європейська спадщина та перспективи сталого розвитку: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 520-річчю з дня народження Бони Сфорци та 120-річчю виходу у світ праці М.С.Грушевського «Барське староство. Історичні нариси XV–XVIII ст.» / ред. кол.: М.Ф.Дмитрієнко (голов.ред.) [та ін.]. Київ; Бар, 2014. С. 329-336. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0009684>
5. Гедзь Т. Головні шляхи Правобережної України XVI ст. у творах Станіслава Сарницького [Електронний ресурс] // Мислене древо. 06.10.2022. URL: <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/AuxHistSci/HistGeography/Sarnicki.html> (дата звернення: 10.06.2025).
6. Грушевський М. Барське староство. Історичні нариси (XV–XVIII ст.) / наук. ред. М. Крикун (післямова, примітки та покажчики). Репринт. Львів, 1996. 623 с.
7. Захар'єв В.А., Шпаковський С.М. Замки і фортеці з-понад Кучманського шляху. Хмельницький: ФОП Цюпак А.А., 2015. 104 с. ISBN: 978-617-513-331-3.

8. Захар'єв В.А., Старенький І.О., Шпаковський С.М. Кам'яні та земляні укріплення Хмельницької області XIV-XVIII ст. Хмельницький, 2021. 216 с. ISBN: 978-617-8085-41-4.

9. Крижанівський О. А. Барська земля Поділля у світових глобалізаційних процесах XVI ст.: історичний контекст в соціокультурному проєктуванні майбутнього. // Україна у світових глобалізаційних процесах: культура, економіка, суспільство: тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 20–21.03.2019 р.). Київ: Вид. центр КНУКіМ, 2019. С. 39–42.

10. Крижанівський О. А. Західноєвропейські традиції правління династії Сфорца в епоху італійського Відродження та їхній вплив на формування соціокультурних утворень на землях Поділля в першій половині XVI ст. // Барська земля Поділля: європейська спадщина та перспективи сталого розвитку: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 520-річчю з дня народження Бони Сфорци та 120-річчю виходу у світ праці М.С.Грушевського «Барське староство. Історичні нариси XV–XVIII ст.» / ред. кол.: М.Ф.Дмитрієнко [та ін.]. Київ; Бар, 2014. С. 190–196. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0009684>

11. Крикун М. Подільське воєводство у XV-XVIII століттях: Статті і матеріали. Вид. 2-ге, випр. і допов. Запоріжжя: ФОП Рябцев В.В., 2025. 720 с. ISBN: 978-617-8344-04-9.

12. Лещенко Н. А. Пропозиції по реконструкції архітектурного ансамблю історичного центру міста Бар Вінницької області. // Барська земля Поділля: європейська спадщина та перспективи сталого розвитку : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 520-річчю з дня народження Бони Сфорци та 120-річчю виходу у світ праці М.С.Грушевського «Барське староство. Історичні нариси XV–XVIII ст.» / ред. кол.: М. Ф. Дмитрієнко [та ін.]. Київ ; Бар, 2014. С.43–45. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0009684>

13. Литвинчук І., Рибчинський О. В. Урбаністичний оборонний комплекс міста Бар (Рів) у XV–XVIII ст.: спроба гіпотетичної реконструкції на підставі невідомого плану 1821 року // Археологія & фортифікація України: зб. матеріалів X Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю / редкол.: О. О. Заремба (голова) [та ін.]. Кам'янець-Подільський: ФОП Буйницький О. А., 2021. С.188–196. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Lytvynchuk_Illia/Urbanistychnyi_oboronnyi_kompleks_mista_Bar_Riv_u_XVXVIII_st_sproba_hipotetychnoi_rekonstruktsii_na.pdf

14. Литвинчук І. В. Урбаністичні фортифікаційні комплекси міст Поділля у II пол. XVI – I пол. XVII ст.: дис. ... д-ра філософії: 191 «Архітектура та містобудування» / Нац. ун-т «Львівська політехніка». Львів, 2024. 167 с. URL: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2024/radaphd/27660/disertaciya-litvinchuk1505-obednano.pdf>

15. Мальченко О. Арсенали українських замків XV – середини XVII ст. Київ, 2004. 398 с. ISBN 966-02-3173-3. URL: <https://zbroeznav.com/wp-content/uploads/2017/10/Book-Malchenko-arsenal2004.pdf>
16. Михайловський В. М. Еластична спільнота. Подільська шляхта в другій половині XIV – 70-х роках XVI ст. Київ: Темпора, 2012. 448 с. ISBN 978-966-2672-13-1. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/13327>
17. Михайловський В. Історія, мова, географія: топоніми середньовічного Поділля. Київ: Темпора, 2021. 412 с. ISBN: 978-617-569-469-5.
18. Пламеницька О. Історико-архітектурний опорний план з визначенням зон охорони пам'яток культурної спадщини та меж і режимів використання історичних ареалів м. Бара Вінницької області. Київ, 2016.
19. Пламеницька О. Бар – «CITTA IDEALE» Східного Поділля (До питання стадіального розвитку міст-фортець) / Current issues in research, conservation and restoration of hisnoric fortifications. № 11. Chelm-Lviv, 2019. С. 181-197.
20. Український степовий кордон в середині XVI століття (спогади барського старости Бернарда Претвича) / упоряд. О. Є. Мальченко ; ред. кол.: В. К. Козирєв (відп. ред.) [та ін.]. Серія «Старожитності Південної України». Вип. 2. Запоріжжя; Київ: ПА «Тандем-У», 1997. 84 с. ISBN 966-7089-46-0. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0018697>
21. Atlas historyczny Rzeczypospolitej Polskiej. Epoka przełomu z wieku XVI na XVII. Dział II: Ziemie Ruskie Rzeczypospolitej / oprac. i wyd. A. Jabłonowski; Akademia Umiejętności w Krakowie. Warszawa; Wiedeń, 1899–1904. Атлас: 17 карт. URL: <https://onebid.pl/pl/mapy-atlas-historyczny-rzeczypospolitej-polskiej-epoka-przelomu-z-wieku-xvi-na-xvii-dzial-ii-ziemie-ruskie-rzeczypospolitej-w-wa-1899-1904-412/2441843> (дата звернення: 12.06.2025).
22. Niemcewicz J.U. Opisanie wyiętc z dawnego rękopismu, wyiazda królowey Bony córki Jana Sforcyi, xcia Mediolańskiego, a króla Zygmunta I czyli starego pozostałey wdowy, 1 go lutego roku 1556 // Zbiorą pamiętników historycznych o dwyjney Polsce z rękopismów, tudzież dzieł. T.II. Warszawa: Drukiem N.Glucksberca, Księgarza i typografa Królewskiego Uniwersytetu, 1822. S.7–26.
23. Michałowski W. Bojarzy-szlachta jako chłopci i ich poddani w świetle inwentarza starostwa barskiego na początku XVII wieku // Chłopi na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej do czasów uwłaszczenia / pod red. Doroty Michaluk. Ciechanowiec; Warszawa, 2019. S.105–118. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/31397/1/Mykhaylovsky%20V._Bojary-chlopi.pdf (дата звернення: 06.06.2025).

References

1. Bakalets, O. A. (2017). Treasures of the Bar land of Podillia from the 14th–18th centuries (Historical and numismatic study). Bar; Vinnytsia: Rohalska I. O. (in Ukrainian).
2. Chepelyk, V. V. (2013). Conversations on Ukrainian architecture. Phoenix. <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000018931> (in Ukrainian)
3. Veselska, N. (2017). Participation of Oleksandr Yablonovskyi in the congresses of historians of the Polish Historical Society. Ukraine–Europe–World. International Collection of Scientific Works. Series: History, International Relations, (19), 344–350. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ues_2017_19_40 (in Ukrainian).
4. Vynohradska, L. I. (2014). Archaeological research of the Bar Fortress (Kyiv). In M. F. Dmytriienko (Ed.), Bar land of Podillia: European heritage and prospects for sustainable development. Proceedings of the 3rd International Scientific and Practical Conference dedicated to the 520th anniversary of the birth of Bona Sforza and the 120th anniversary of the publication of M. S. Hrushevskyi's "Bar Starostvo. Historical essays of the 15th–18th centuries" (p. 329-336). Kyiv; Bar. <http://resource.history.org.ua/item/0009684> (in Ukrainian).
5. Hedz, T. (2022, October 6). Main routes of Right-Bank Ukraine in the 16th century in the works of Stanisław Sarnicki. Myslene Drevo. <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/AuxHistSci/HistGeography/Sarnicki.html> (in Ukrainian).
6. Hrushevskyi, M. (1996). Barske starostvo. Historical essays (15th–18th centuries). Lviv. (in Ukrainian).
7. Zakhariev, V. A., & Shpakovskyi, S. M. (2015). Castles and fortresses along the Kuchmanskyi Route. Khmelnytskyi: Tsupak A. A. (in Ukrainian).
8. Zakhariev, V. A., Starenkyi, I. O., & Shpakovskyi, S. M. (2021). Stone and earthen fortifications of the Khmelnytskyi region (14th–18th centuries). (in Ukrainian).
9. Kryzhanivskyi, O. A. (2019). Bar land of Podillia in the globalisation processes of the 16th century: Historical context in sociocultural design of the future. In Ukraine in globalisation processes: Culture, economy, society. Abstracts of the International Scientific and Practical Conference (pp. 39–42). Publishing Center of KNUKiM. (in Ukrainian).
10. Kryzhanivskyi, O. A. (2014). Western European traditions of governance of the Sforza dynasty in the Italian Renaissance and their influence on the formation of sociocultural entities in the lands of Podillia in the first half of the 16th century. In Bar land of Podillia: European heritage and prospects for sustainable development. Proceedings of the 3rd International Scientific and Practical Conference dedicated to the 520th anniversary of the birth of Bona Sforza and the 120th anniversary of the publication of M. S. Hrushevskyi's "Bar Starostvo. Historical essays of the 15th–18th

centuries” (pp. 190–196). Kyiv; Bar. <http://resource.history.org.ua/item/0009684> (in Ukrainian).

11. Krykun, M. (2025). The Podillia Voivodeship in the 15th–18th centuries: Articles and materials (2nd ed., revised and expanded). FOP Riabtsev V.V. (in Ukrainian).

12. Leshchenko, N. A. (2014). Proposals for the reconstruction of the architectural ensemble of the historic centre of the city of Bar, Vinnytsia region. In Bar land of Podillia: European heritage and prospects for sustainable development. Proceedings of the 3rd International Scientific and Practical Conference dedicated to the 520th anniversary of the birth of Bona Sforza and the 120th anniversary of the publication of M. S. Hrushevskyi’s “Bar Starostvo. Historical essays of the 15th–18th centuries” (pp. 43–45). Kyiv; Bar. <http://resource.history.org.ua/item/0009684> (in Ukrainian).

13. Lytvynchuk, I., & Rybchynskyi, O. V. (2021). Urban defensive complex of the city of Bar (Riv) in the 15th–18th centuries: An attempt at a hypothetical reconstruction based on an unknown plan of 1821. In Archaeology & Fortification of Ukraine. Proceedings of the 10th All-Ukrainian Scientific and Practical Conference with International Participation (pp. 188–196). https://shron1.chtyvo.org.ua/Lytvynchuk_Illia/Urbanistychnyi_oboronnyi_kompleks_mista_Bar_Riv_u_XVXVIII_st_sproba_hipotetychnoi_rekonstruktsii_na.pdf (in Ukrainian).

14. Lytvynchuk, I. V. (2024). Urban fortification complexes of Podillia cities in the second half of the 16th – first half of the 17th centuries (Doctoral dissertation). Lviv Polytechnic National University. <https://lpnu.ua/sites/default/files/2024/radaphd/27660/disertaciya-litvinchuk1505-obednano.pdf> (in Ukrainian).

15. Malchenko, O. (2004). Arsenals of Ukrainian castles from the 15th to the mid-17th century. <https://zbroeznav.com/wp-content/uploads/2017/10/Book-Malchenko-arsenal2004.pdf> (in Ukrainian).

16. Mykhailovskyi, V. M. (2012). Elastic community: Podillian nobility in the second half of the 14th – the 1570s. Tempora. <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/13327> (in Ukrainian).

17. Mykhailovskyi, V. (2021). History, language, geography: Toponyms of medieval Podillia. Tempora. (in Ukrainian).

18. Plamenytska, O. (2016). Historical and architectural reference plan defining protection zones of cultural heritage monuments and the boundaries and regimes of use of historical areas of the city of Bar, Vinnytsia region. (in Ukrainian).

19. Plamenytska, O. (2019). Bar as the “Città ideale” of Eastern Podillia: On the issue of the stadial development of fortress cities. Current Issues in Research, Conservation and Restoration of Historic Fortifications, (11), 181–197. (in Ukrainian).

20. Malchenko, O. Ye. (Ed.). (1997). Ukrainian steppe frontier in the mid-16th century (Memoirs of the Bar starosta Bernard Pretwicz). Tandem-U. <http://resource.history.org.ua/item/0018697> (in Ukrainian).

21. Jabłonowski, A. (1899–1904). Historical atlas of the Polish–Lithuanian Commonwealth: The turn of the 16th to the 17th century. Part II: Ruthenian lands of the Commonwealth. Academy of Arts and Sciences in Krakow. <https://onebid.pl/pl/mapy-atlas-historyczny-rzeczypospolitej-polskiej-epoka-przelomu-z-wieku-xvi-na-xvii-dzial-ii-ziemie-ruskie-rzeczypospolitej-w-wa-1899-1904-412/2441843> (in Polish).

22. Niemcewicz, J. U. (1822). Description of excerpts from an old manuscript: The departure of Queen Bona, daughter of Jan Sforza, Duke of Milan, and widow of King Sigismund I the Old, on 1 February 1556. In Collection of historical memoirs on the dual Poland from manuscripts and printed works (Vol. 2, pp. 7–26). Glucksberg. (in Polish).

23. Mykhailovskyi, V. (2019). Boyars-nobility as peasants and their dependents in the light of the inventory of the Bar starostwo at the beginning of the 17th century. In D. Michaluk (Ed.), Peasants in the lands of the former Polish–Lithuanian Commonwealth until the time of emancipation (pp. 105–118). https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/31397/1/Mykhaylovsky%20V._Bojary-chlopi.pdf (in Polish).

Abstract

Ihor Zakharov, PhD Student, Department of Architecture and Spatial Planning, The State University «Kyiv Aviation Institute».

On the History of Spatial Development of the Bar Territorial Community in the 15th–16th Centuries

The article highlights the issue of the spatial development of the Bar Starostvo territory in the 15th–16th centuries. A comparative analysis is conducted of the state of the territory before and after the year 1537, when the Bar Starostvo began to take shape under the influence of the economic activities of Queen Bona Sforza, a representative of Italian Renaissance culture.

In historical and urban-planning studies, insufficient attention is paid to the influence of the Italian Renaissance on the spatial development of the territory of Ukraine. The active phase of this influence begins in the second quarter of the 16th century with the economic activity of Bona Sforza, the wife of the King of Poland and Grand Duke of Lithuania, Sigismund I. The town of Bar (Vinnytsia Oblast), founded by the queen in 1538 under Magdeburg Law, has, since 2008, become the object of active research by archaeologists, local historians, and architects. In 2008, 2010, 2014, and 2016, scientific local-history conferences were held in Bar, where most studies

were devoted to the town's history, its spatial planning, and fortification structures; however, the issue of the spatial development of the entire territory of the Bar Starostvo, the organization of infrastructure, and the provision of the resources necessary for the functioning and combat capability of the castle itself during Queen Bona's period of economic activity was not addressed.

Historical and urban-planning studies are a component of the development of comprehensive plans for the spatial development of the territories of territorial communities of Ukraine. The stages of the historical development of community territories are a component of the historical and architectural reference plans of historical cities. According to the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 878 of 26.07.2001 "On Approval of the List of Historical Settlements of Ukraine," such a historical city is the city of Bar in Vinnytsia Oblast. The study of the development of the territory of the Bar Territorial Community during the period of the influence of the Italian Renaissance in the 16th century determines its novelty.

The aim of the publication is to determine the features of the influence of the Italian Renaissance on the development of the territory of the Bar Starostvo during the period when this territory was owned by Queen Bona Sforza (1537-1552), as a bearer of Renaissance culture.

Keywords: Bar Starostvo; Bona Sforza; spatial development; Kuchman Road; influence of the Italian Renaissance on Ukrainian culture.